



Сергій МАГЕРА

викладач НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 101:316.42:37(477)

DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.4(79).09

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК СТРИЖНЕВА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

© Magera С., 2020

Ключові слова: людина, культура, національна ідея, виховання, світогляд.

Досліджуються сутність та характеристики української національної культури; підкреслюється її унікальність та сумірність із найбільшими історичними світовими культурами. Автор стверджує, що в основі української культури знаходиться національна ідея, випестувана поколіннями борців за незалежність. Вона несе в собі колосальний людський і державо-творчий потенціал, який через освоєння культури особистістю, завдяки освіті та самоосвіті, вихованню та самовихованню, прилучення до високого світу мистецтва об'єктивно входить у духовний світ особистості, формує її світогляд, життєдайні цінності. Світоспіврозмірність української культури забезпечує її від вузького націоналізму, орієнтує на сприйняття кращих зразків світової культури, обмін досягненнями, на взаємно вигідну співпрацю народів. Загалом на-

ціональна ідея є політико-культурним проектом розвитку української нації, основними елементами якої попри всі дискусійні моменти є орієнтація на побудову демократичної, правової, соціальної держави в Україні.



оняття «національної ідеї» в українській культурі, а відтак і в науці актуалізувалось порівняно недавно. Оскільки період існування України в царській Росії, пізніше – в колишньому СРСР характеризувався приниженням, викоріненням національного з життя народів, тому говорити, писати, досліджувати «національне» було небезпечно. З розпадом СРСР і проголошенням незалежності розпочався процес національного відродження. В центрі цього процесу стоїть «національна ідея», осягнення сутності і смислу якої є завданням високої наукової, політичної і загальнокультурної ваги і значення. На сьогодні у вітчизняному інтелектуальному, політичному та культурному просторі триває пошук її сутнісних характеристик. Знаковими у цьому контексті є праці істориків Я. Калакури, І. Кураса В. Смоля, О. Рафальського та В. Ткаченка,

філософів В. Андрущенко, М. Михальченка та В. Кременя, соціологів В. Бакірова, В. Котегоренка та В. Євтуха, психологів С. Максимиенка та М. Слюсаревського, представників інших напрямів науки.

Так Н. Левченко трактує національну ідею насамперед як ціннісну категорію, феномен духовної культури, який не варто обмежувати лише політичним її компонентом. Тому доречно стверджувати, що українська національна ідея має органічно поєднати в собі надбання національної духовної культури й елементи загальнолюдської політичної традиції. Національна ідея як матриця державотворення відображає реальну історію українського народу, розвивається одночасно з його формуванням, однак на більш високому рівні свого існування перетворюється в українську державницьку ідею, що віддзеркалює інтереси й почуття всіх народів, які становлять сьогодені українську політичну націю [1, с. 67–68].

Вочевидь, новітня українська культура є важливим націотворчим та державотворчим чинником, вектори розвитку якої мають корелюватися з національною ідеєю.

Зокрема, Ю. Вільчинський показує національну ідею як політичну і культурну програму, під якою необхідно розуміти не лише всебічне усвідомлення власної національної своєрідності, а й свідоме намагання на всіх ділянках життя – політиці, господарстві, науці, філософії, мистецтві – виявити, організувати і розвинути свої власні сили [2, с. 63–66].

На жаль, сьогодні в Україні замало ініціатив, спрямованих на зміцнення зв'язків, розвиток солідарності між різними соціальними групами і спільнотами: соціокультурними, територіальними, етнічними, релігійними, професійними, соціально-майновими тощо. Об'єднання української нації переважно спирається на політичні гасла, будується навколо історичного минулого та лише фрагментарно не торкається майбутнього. Одним із шляхів зміцнення соціального згуртування мають стати конкретні державні ініціативи у сфері гуманітарної політики (освітньої, культурної, соціальної, інформаційної та інших); іншим важливим напрямом є розвиток і посилення громадянського суспільства [3, с. 105].

Виважена, цілеспрямована гуманітарна політика має стати механізмом утверджен-

ня суспільнозначливих цінностей як основи розвитку української національної ідеї та культурної ідентичності.

В цьому контексті фахівці констатують, що національна ідея ґрунтується на низці цінностей, які спрямовують певний народ до омріяної мети – побудови незалежної держави, облаштування етнонаціонального буття у неповторний спосіб, притаманний тільки цій спільноті. Національна ідея стає об'єднавчим чинником стратегічного розвитку народу лише тоді, коли цінності, що в ній закладені, поділяють як еліта, так і пересічні громадяни. Водночас особлива роль у розробленні та втіленні національної ідеї належить еліті суспільства – інтелектуальній та політичній меншості, яка здатна повести за собою неактивну більшість і, проявляючи політичну волю, духовну силу, реалізовувати цінності та пріоритети національно-державницького розвитку [4, с. 99].

Консолідуючий потенціал української національної ідеї, як феномена культури, яскраво проявляється у її функціях. На думку О. Куця, до таких функцій варто віднести:

- етнонаціотворчу (визрівання в людській спільноті потреби в самоорганізації в окремий етнос);
- інтегруючу (згуртовує в єдину спільноту різні етноси);
- ідентифікаційну (сприяє самовизначенню й самоусвідомленню окремих народів та її представників);
- культурологічну (з народної культури формує загальнонаціональну культуру);
- аксіологічну (орієнтація на певні цінності, що впливають на свідомість спільноти);
- державотворчу (усвідомлення необхідності створення політичних інституцій та їх функціонування) [5, с. 100].

Носієм української національної ідеї є український народ. Головна мета формування української національної ідеї – постійне зростання добробуту нації, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутніх поколінь на основі своєї державності, економічної самостійності, культури, духовності. Ідея єдності української нації сьогодні стала пріоритетною в програмних заходах різних політичних сил. Усі зрозуміли, що без єдності ми можемо втратити свою ідентичність як українська нація. Ми по-

винні усвідомлювати, що українська національна ідея – це безмежна любов до рідного краю, мови народу, історії України, її повага, і водночас – входження у європейські структури. Україна повинна враховувати історичні цінності Заходу та розвивати їх у своїй державі через українську національну ідею, формувати в громадян почуття єдності і соборності. Особливості величної, неповторної у світі України проявляються в її мові, культурі, історії, традиціях, звичаях, історичній пам'яті [6, с. 69].

З одного боку, національна ідея є стрижнем культури певного народу, а з іншого боку вона сама є продуктом культури цього народу. Національна ідея є квінтесенцією національної самосвідомості та самобутності.

Як вдало зазначає П. Кравченко, організація практичного життя індивідів на основі загальнонаціональних принципів є маніфестацією певної культури їхньої самосвідомості. Але ця культура може перетворюватися у власну протилежність, якщо вона ґрунтується на догмах, що суперечать вимогам суспільного духовного прогресу. Справжня культура національної самосвідомості спирається не на догматичні настанови, а на істину загальнонаціональних міжособистісних і соціальних зв'язків індивідів та на їхнє реальне життя [7, с. 262].

Можна стверджувати, що здатність народу сформулювати національну ідею демонструє його культурну, політичну, духовну зрілість, готовність до створення незалежної держави.

Своєю чергою, норми культури за своєю суттю є тим значеннєвим полем, у межах якого відбувається становлення та розвиток національної самосвідомості. Зазначимо, що кожна культура – це певна система норм, що становлять аксіологічну матрицю розвитку певної нації, української зокрема. Нормативність – це імперативність, обов'язковість у життєвих орієнтаціях окремої людини. Культура зумовлює стиль поведінки, підґрунтя оцінок, правила спілкування з іншими людьми тощо. Імперативність вимог культури досить очевидна, вона виявляється у суспільній (правовій) психології через оцінні судження певних подій та явищ. Вона існує у формі громадського схвалення чи несхвалення вчинків та висловлювань, у панівних естетич-

них смаках, у правовій чи політичній системах, у релігії, тобто у всій сукупності ментальних особливостей національної самосвідомості народу [8, с. 62].

Розмитість національної ідеї як консолідуючого початку, відсутність національного консенсусу щодо стратегічного розвитку країни, намагання спиратися у розбудові держави лише на економічні та політичні чинники без урахування духовно-культурних можуть призводити до деконсолідації нації, і навіть до розпаду держави.

На думку фахівців, за час існування Української держави ні політична еліта, ні суспільство не сформувало чітких відповідей на низку важливих питань. Так, невідзначеність української ідентичності на макрорівні, її амбівалентність, детермінована на старті української державності кризою перехідного періоду і кризою радянської ідентичності, переавантажувалися недолугою політикою ідентичності, яку проводили еліти всередині країни, нав'язуючи старі смисли та міфологеми в новій обгортці про «український народ», замість української нації, «братні слов'янські народи», «братній російський народ» замість виокремлення власної унікальності. Зовнішній аспект української ідентичності найвиразніше виявився у міфологемі багатовекторності, стратегічного партнерства мало не з усіма країнами (передовсім з актуальним Іншим-ворогом). Усі ці смисли-ілюзії продемонстрували свою неконструктивність і навіть шкідливість у контексті внутрішніх та зовнішніх процесів і проблем сучасної України, яка бореться проти окупації частини території. Початок українсько-російського конфлікту, коли РФ у радикальний спосіб (розв'язавши війну) репрезентувала себе для більшості населення як «спільний Інший», Чужий (ворог), зумовив потребу переосмислення особливостей формування української ідентичності на сучасному етапі, зокрема і в контексті відносин з Іншими [9, с. 341].

Захопившись боротьбою за владу, український політичний клас не достатньо спрямовував зусилля на визначення сутності національної ідеї як привабливого для громадян культурного, соціально-економічного, політико-правового прецеденту розвитку держави. Часто-густо політичні сили перемогли

на виборах, спираючись на культурні, ментальні та інші регіональні особливості – політизація «мовної проблеми», абсолютизація зовнішньополітичного вектора розвитку країни, протиставлення світоглядних настанов Заходу та Сходу України тощо. Тобто, на жаль, культура використовувалась не як консолідуєчий, а переважно як деконсолідуєчий чинник у політичній боротьбі.

З позиції М. Недюхи, значення національної ідеї для державотворчого процесу в Україні полягає у низці взаємопов'язаних завдань. Зокрема, він зазначає, що сутність української національної ідеї зумовлюється винятково внутрішніми обставинами розвитку українського народу як державотворчого (до здобуття незалежності) та країнотворчого – за умов суверенного розвитку. За умов сьогодення Україна має поставити триєдиною сутністю – правовою державою, громадянським суспільством і демократичною, цивілізованою країною передусім за кількісними та якісними показниками життя її громадян, забезпечення блага українського народу загалом. Зазначене зумовлює підпорядкованість держави завданням життєзабезпечення українського суспільства, що дає можливість її ідентифікувати як країнотворчу відповідно до усталених стандартів цивілізованого життя – пріоритету прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, соціальної справедливості, гідності людини, а також визначає її зовнішньополітичні пріоритети. Держава в українських реаліях має розглядатися, передусім, як орган, який формується суспільством, громадянами, народом України, який, згідно з Конституцією, є джерелом влади, постаючи, отже, визначальним засобом, ресурсом і потенціалом забезпечення процесу соціальних змін. І нарешті, основне – Україна може стати структурованою цілісністю, непереборною силою лише в єдності її визначальних констант держави, суспільства і громадян. Саме в такій єдності вона є країною непереборної сили. Історично ми шість разів здобували незалежність, а п'ять разів втрачали. Причина відома: відсутність єдності держави та суспільства [10, с. 22–23].

Необхідно зазначити, що проблематика національної ідеї знайшла своє відображення у творчості видатних вітчизняних діячів

науки та культури, які сформулювали базові положення подальшої розбудови української нації та держави як єдиного культурного організму. Узагальнюючи основні ідеї таких українських мислителів, як М. Грушевський, І. Франко, П. Куліш, М. Костомаров, Г. Андрузький, М. Драгоманов, В. Липинський, Б. Кістяківський, В. Антонович, сучасний науковець В. Пасічник надає наступне розуміння державної моделі, що ґрунтується на українській національній ідеї:

– пріоритет людей, народу, «землі» щодо державної влади, де правитель виступає першим слугою рідної землі та громади, що на ній проживає, а відтак основоположним принципом державного будівництва є народоправство, а не єдиноначальство, як це було в Росії. Українська держава має будуватися знизу, а не насаджуватися зверху, вона має зростати із спільних зусиль регіонів, областей і територій, які об'єднуються для спільного досягнення загальнозначущих цілей;

– пріоритет локальної народної самоорганізації перед загальнодержавною організацією, що передбачає запровадження широкого місцевого самоврядування як основи державного управління, здійснюваного центральним народним представництвом, із найширшим самоврядуванням громад, областей та регіонів, що складається з вільних людей і об'єднаних між собою на засадах вільної спілки, заснованої на солідарності інтересів, та забезпечується сильною центральною владою, яка відповідальна, передусім, за забезпечення національної безпеки, стабільності і прогресивного розвитку нації та держави. Органи місцевого самоврядування та державної влади мають вільно обиратися всім населенням, покликані управляти місцевими економічними, просвітницькими і культурними справами відповідно до спільного українського загальнодержавного законодавства, а центральна влада здебільшого лише контролює і координує їх діяльність, слідує за гарантуванням національної безпеки, законності та правопорядку, не втручаючись без потреби у їх внутрішні справи;

– визнання виняткової важливості етичної традиції, морального вимірювання політики і діяльності політиків, де політична влада має бути заснована на християнській

моралі, в якій вона черпає свою легітимність, а християнська віра постає основою та надійним і зрозумілим способом самоідентифікації українського народу, відтак боротьба за національну державність здебільшого набуває форм боротьби за віру, яка власне і відображає його суспільні ідеали організації внутрішнього життя. Ця особливість має бути врахована в процесі законодавчої діяльності, і на законодавців покладається завдання імплементувати християнські етичні імперативи в юридичні категорії, без чого закони не будуть виконувати свої функції у суспільстві. За таких умов політик в Україні, для того щоб претендувати на народну підтримку, зобов'язаний передусім отримати моральну санкцію у народу, і, навпаки, державний діяч будь-якого рангу, що втратив моральну легітимність, приречений також і на втрату влади [11, с. 79].

Вищезазначене засвідчує, що українська національна ідея як культурний феномен за своєю сутністю є людиноцентричною, морально орієнтованою, демократичною.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, варто зауважити, що особливості реалізації консолідуючої сутності культури в українському трансформаційному суспільстві полягають у наступному.

По-перше, українському суспільству необхідно подолати наслідки ідеологізації культури, яка цілеспрямовано здійснювалась у СРСР. Ідеологічний тиск на культуру за радянських часів призводив до поступового витіснення української мови зі сфери освіти, літератури, науки, а також був спрямований на знищення національних традицій, звичаїв, своєрідного способу життя українців. Такі дії призводили до деконсолідації українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Левченко Н. В.** Національна ідея як чинник державотворення в Україні // Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 2. С. 66–75.
2. **Вільчинський Ю.** Поняття і генеза української національної ідеї // Сучасне суспільство. 1993. № 2. С. 58–68.
3. **Оржель О.** Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) // Економіка та держава. 2012. № 8. С. 102–105.

По-друге, важливим кроком у відродженні людинотворчих характеристик культури та її консолідуючої сутності стала демократизація суспільного життя на теренах СРСР у 80-ті роки ХХ сторіччя та проголошення незалежності України. Почалося національне відродження українського народу, яке супроводжувалось розвитком української мови та культури, відновленням історичної пам'яті нашого народу, ренесансом національно-орієнтованого духовного життя. Загалом вищезазначені позитивні зміни сприяли розвитку культури як консолідуючого, людиноформуючого початку.

По-третє, аналіз процесів відродження української культури та її розвитку за часів існування незалежної держави дозволяє констатувати, що вітчизняна культура має стійку ціннісну підойму у вигляді кордоцентризму, антеїзму, індивідуалізму, романтизму, поліфонічності світобачення тощо. Українська культура сьогодення, розвиваючись своїм власним шляхом, усе ж таки не є вільною від стандартизованих зразків масової, глобалізованої культури. Сутнісні риси національної культури визначає також її «межовість» знаходження на перехідній культурно-цивілізаційних світів.

По-четверте, одним із значущих проявів розвитку української культури є наявність такого феномена, як національна ідея. На жаль, її сутнісне наповнення до сих пір є предметом політичних суперечок та наукових дискусій, що не сприяє консолідації української нації у духовному вимірі. Узагалі національна ідея є політико-культурним проектом розвитку української нації, основними елементами якої, попри всі дискусійні моменти, є орієнтація на побудову демократичної, правової, соціальної держави в Україні.

REFERENCES

1. **Levchenko, N. V.** (2009) Natsional'na ideya yak chynnyk derzhavotvorennia v Ukraini [National idea as a factor of state formation in Ukraine]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. Theory and practice of public administration. Issue 2, pp. 66–75. (in Ukrainian).
2. **Vil'chyns'kyi, Y. U.** (1993) Ponyattya i heneza ukraïns'koyi natsional'noyi ideyi [The concept and genesis of the Ukrainian national idea]. *Suchasne suspil'stvo Modern society*, no. 2, pp. 58–68. (in Ukrainian).
3. **Orzhel', O.** (2012) Konsolidatsiya ukraïns'koho suspil'stva na osnovi natsional'noyi ideyi: perspektyvy

4. **Калиновський Ю. Ю.** Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2016. № 1. С. 98–105.

5. **Куць О. М.** Усвідомлена незалежність: як/чи реалізована етнополітична свобода? (Українські реалії): монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 368 с.

6. **Безотосний М.** Національна ідея – основа консолідації українського суспільства на сучасному етапі // Рідний край. 2013. № 2. С. 69–72.

7. **Кравченко П. А.** Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (соціально-філософські аспекти). Київ: Генеза, 2001. 332 с.

8. **Пасько І. Т., Пасько Я. І.** Громадянське суспільство і національна ідея: (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. 289 с.

9. **Угрин Л.** Колективна ідентичність: конструювання в контексті відносин з іншими // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 7. С. 340–348.

10. **Недюха М. П.** Державотворчий потенціал української національної ідеї «Україна – демократична країна рівних можливостей» // Наукові праці МАУП. 2016. Вип. 48. С. 19–25.

11. **Пасічник В. М.** Українська національна ідея як концептуальна основа боротьби з корупцією та проведення інституційних реформ в Україні // Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 72–81.

y obmezheniya (z tochky zoru yevropeys'koho dosvidu) [Consolidation of Ukrainian society on the basis of the national idea: prospects and limitations (from the point of view of European experience)]. *Ekonomika ta derzhava. Economy and State*, no. 8, pp. 102–105. (in Ukrainian).

4. **Kalynov'sky, YU. YU.** (2016) Natsional'na ideya yak tsinnisna determinanta derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini [National idea as a value determinant of the state-building process in Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya. – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, no. 1, pp. 98–105. Kharkiv. (in Ukrainian).

5. **Kuts', O. M.** (2013) Usvidomlena nezalezhnist': yak/chy realizovana etnopolitychna svoboda? (Ukrayins'ki realiyi): monohrafiya [Conscious independence: how / or realized ethno-political freedom? (Ukrainian realities): monograph]. Kharkiv: KHNU named V. N. Karazin. (in Ukrainian).

6. **Bezotosny, M.** (2013) Natsional'na ideya – osnova konsolidatsiyi ukrayins'koho suspil'stva na suchasnomu etapi [National idea - the basis of consolidation of Ukrainian society at the present stage]. *Ridnyy kray – Native land*, no. 2, pp. 69–72. (in Ukrainian).

7. **Kravchenko, P. A.** (2001) Vitchyznyanyy kul'turno-istorychnyy dosvid u systemi suchasnoho derzhavotvorennya (sotsial'no-filosofs'ki aspekty) [Domestic cultural and historical experience in the system of modern state formation (socio-philosophical aspects)]. Kyiv: Heneza. (in Ukrainian).

8. **Pas'ko, I. T.** (1999) Hromadyans'ke suspil'stvo i natsional'na ideya: (Ukrayina na tli yevropeys'kykh protsesiv. Komparatyvni narysy) [Civil society and the national idea: (Ukraine against the background of European processes. Comparative essays)]. Donets'k: TS-HO NAN Ukrainy, UKTsentr. (in Ukrainian).

9. **Uhrin, L.** (2015) Kolektyvna identychnist': konstruyuvannya v konteksti vidnosyn z inshymy [Collective identity: construction in the context of relations with others] *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosof's'ko-politolohichni studiyi. Herald of Lviv National University. A series of philosophical and political studies*, Issue 7, pp. 340–348. (in Ukrainian).

10. **Nedyukha, M. P.** (2016) Derzhavotvorchyy potentsial ukrayins'koyi natsional'noyi ideyi «Ukrayina – demokratychna krayina rivnykh mozhlyvostey» [State-building potential of the Ukrainian national idea «Ukraine – a democratic country of equal opportunities»]. *Naukovi pratsi MAUP. Scientific works of IAPM*, Issue 48, pp. 19–25. (in Ukrainian).

11. **Pasichnyk, V. M.** (2013) Ukrayins'ka natsional'na ideya yak kontseptual'na osnova borot'by z koruptsiyeyu ta provedennya instytutitsiynykh reform v Ukraini [Ukrainian national idea as a conceptual basis for combating corruption and institutional reforms in Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnya. Effectiveness of public administration*, Issue 34, pp. 72–81. (in Ukrainian).